

Despre ordinea capitalistă

Ordinea capitalistă este una trans-finită – o ordine menită să se tranșeandă, să se depășească, să se extindă prin chiar acțiunea de ordonare. Afirmăția poate părea neobișnuită, așa încât are nevoie de explicații.

La prima vedere, lucrurile stau astfel tocmai din pricina legilor economice ale cererii și ofertei. Dacă oferta crește și cererea rămâne constantă, prețul bunului oferit scade. Asta se întâmplă când, datorită liberei concurențe, apar mai mulți ofertanți ai aceluiași bun pe o anumită piață. Pe de altă parte, dacă cererea crește și oferta rămâne constantă, prețul bunului oferit crește. Lucrul este valabil, printre altele, pentru prețul forței de muncă: libera concurență nu înseamnă doar că mai mulți întreprinzători oferă clienților același bun (pâine, să zicem), ci și că acești întreprinzători au nevoie de mai mulți angajați care să producă și să vândă bunul respectiv.

Cu alte cuvinte, într-o economie de piață liberă prețul bunurilor de consum tinde să scadă, iar cel al bunurilor de producție (forța de muncă, printre altele) să crească. Avem astfel un cerc virtuos: o cantitate tot mai mare de bani rămâne la discreția consumatorilor, fapt care le permite întreprinzătorilor să creeze bunuri noi pentru a încerca să extragă, sub formă de profit, o parte din acest surplus monetar; procedând astfel, întreprinzătorii dezvoltă concurența, ceea ce conduce la scăderea prețului bunurilor de consum și la creșterea prețului forței de muncă – și tot așa la nesfârșit.

Nu statului îi datorăm bunăstarea de care ne bucurăm astăzi, ci liberului schimb și liberei concurențe. Și totuși, dacă ne uităm cu atenție vom constata că această explicație nu dă seama chiar de începutul cercului virtuos descris mai sus. Toate bune și frumoase, dar cum e posibil un astfel de cerc? Și de ce apare el atât de târziu în istoria umanității? Știm deja cum funcționează ordinea trans-finită – dar ce anume o face cu putință? Și ce anume îi permite să subziste?

Pentru a afla răspunsul la asemenea întrebări teoria economică nu ne e de niciun ajutor. Va trebui să ne uităm în altă parte. Va trebui, de exemplu, să constatăm că una din condițiile de posibilitate ale ordinii trans-finite o constituie existența unei economii monetarizate. În absența unui mijloc universal de plată recunoscut ca atare, liberul schimb și libera concurență nu prea au cum să-și manifeste uimitoarele efecte benefice.

Pe de altă parte, haideți să constatăm un alt lucru simplu dar decisiv. Pentru a putea trăi, un om are nevoie de un adăpost și de hrană. Cel care este proprietarul unei surse de hrană și al unei locuințe este autonom, nu depinde de alții pentru a putea subzista. Iar dacă nu depinde de alții, nu poate fi în niciun fel constrâns să intre în relații comerciale cu alți oameni. Haideți acum să ne reamintim că idealul clasic de om era individul autonom. Autonomia – capacitatea de auto-întreținere, deci de hrănire din resurse proprii – reprezenta, în lumea greco-latină, o valoare fundamentală – până într-acolo încât cetățenilor le era interzis prin lege să vândă sau să înstrăineze în orice alt fel o bucată de pământ dacă aceea era singura lor proprietate și le asigura hrana.

Fiecare cetățean era împrorietărit cu o bucată de pământ suficientă pentru a-i asigura subzistența (în cazul în care nu era deja proprietar). Nu puteai fi cetățean dacă nu erai un om liber, și nu puteai fi considerat liber dacă nu erai proprietarul unei surse de hrană. Tocmai din acest motiv o parte dintre cetățenii unui *polis* ajungeau să colonizeze teritorii noi, unde întemeiau alte *polis*-uri: pur și simplu nu mai era suficient pământ care să asigure subzistența tuturor cetățenilor din *polis*-ul inițial.

Autonomia (în sensul de capacitate de a-ți asigura singur subzistența prin faptul de a fi proprietarul unei surse de hrană) a rămas un ideal până la începutul epocii moderne. Chiar și în perioada feudală, dacă un om era proprietarul unei surse de hrană, era considerat liber și tratat ca atare, de unde și puternica dorință de împrorietărire nutrită de țăranii lipsiți de pământ. În întreaga perioadă premodernă, unul dintre sensurile libertății a fost acela de absență a obligației de a intra în relații comerciale cu cineva pentru a-ți asigura hrana zilnică.

Din acest punct de vedere, șerbii erau considerați (și se considerau ei înșiși) liberi – erau „servi”, nu „sclavi” – pentru că ei nu plăteau dări seniorului și nu munceau pământurile sale decât pentru dreptul de a locui acolo. În măsura în care aceste dări erau plătite, pământul pe care locuiau era al lor. Ei aveau (și le era recunoscut) un drept de proprietate asupra aceluși pământ, deși nu unul absolut, precum cel al nobililor sau al țăranilor liberi, ci unul condiționat. Și tot din acest punct de vedere, comercianții, bancherii, intelectualii, artiștii și meșteșugarii, oricât de bogați ar fi fost și de oricât prestigiu s-ar fi bucurat, aveau un statut social incert, pentru că nu erau autonomi.

Pe scurt, condiția fundamentală de posibilitate a unei ordini capitaliste este absența autonomiei individuale în sensul de proprietate asupra unei surse de hrană. Doar în acest caz schimburile comerciale pot deveni temelia cooperării sociale. Importanța sursei de hrană este înlocuită cu cea a sursei de venit, iar autonomia este redefinită ca non-dependență față de un terț în asigurarea sursei de venit. În acest nou sens, autonomia este garantată prin liberul schimb și prin libera concurență, iar eventualele limite puse acestor două libertăți sunt percepute ca tentative de limitare a autonomiei individuale.

Să remarcăm în treacăt faptul că sensul clasic al autonomiei este mai tare decât cel modern. Dacă ai o sursă de hrană și un adăpost, eventuala absență a veniturilor este irelevantă. Într-o ordine capitalistă însă, absența venitului conduce automat la pierderea accesului la hrană și la adăpost.

Nu este deloc întâmplător faptul că manufacturile și fabricile din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea sunt populate inițial tocmai de indivizi a căror autonomie în sens tare fie dispăruse, fie era destul de precară: șerbi care nu-și mai puteau plăti dările și erau în pericol de a pierde proprietatea asupra pământului, comercianți și meșteșugari scăpătați și așa mai departe. La urma urmei, relațiile comerciale au fost dintotdeauna instrumentul prin care persoanele sărace sperau să-și recapete autonomia. În antichitatea greco-latină de exemplu, cetățenii săraci sau sărăciți se ofereau de bunăvoie ca sclavi, lucrau în manufacturile stăpânilor lor ca muncitori plătiți și, dacă erau economi și aveau și ceva

noroc, strângeau suficienți bani pentru a se putea răscumpăra și a cumpăra un petec de pământ de pe urma căruia să poată trăi, redevenind astfel cetățeni onorabili.

Ei bine, acest ciclu natural este întrerupt începând cu secolul al XVIII-lea. Dintr-o ordine periferică, o modalitate prin care indivizii să-și poată recupera autonomia în sens tare, ordinea capitalistă devine treptat din ce în ce mai importantă, până când ajunge să fie singura ordine practicabilă. Dacă nu presupunem un șir de catastrofe care a sărăcit treptat din ce în ce mai mulți oameni, fenomenul trebuie explicat.

Și el se explică, pe de o parte, prin originile deloc inocente ale capitalismului modern. Începând cu secolul al XVIII-lea, statele încep să ia măsuri de privatizare a proprietăților obștești – pășuni, iazuri etc. Consecința acestor măsuri a fost că mulți oameni și-au pierdut astfel sursa de hrană, au încetat să mai fie autonomi în sens tare. Oricât de dur ar suna, aceste măsuri au fost luate cu scopul precis de a asigura forță de muncă pentru noile manufacturi și fabrici.

Și totuși, chiar dacă lucrurile s-au petrecut astfel, asta nu explică motivul pentru care, după un lung excurs forțat în lumea capitalistă, cei care se îmbogățeau suficient în acest proces nu își foloseau banii pentru a-și redobândi autonomia în sens tare – cu alte cuvinte, pentru a cumpăra o sursă de hrană care să le asigure subzistența lor și a familiilor lor.

Adevărul este că unii – ba chiar destui – au procedat astfel. Însă au constatat că, orice ar face, nu-și mai pot recupera autonomia în sens tare. Aceasta pentru că, simultan cu măsurile descrise mai sus și a altora similare, statele au început să impună tuturor cetățenilor lor obligația de a-și plăti taxele și impozitele numai în monedă, nu și în natură sau în muncă. Astfel, chiar dacă cineva ar deveni proprietarul unei surse de hrană, el nu și-ar putea păstra proprietatea decât dacă s-ar angaja și în relații comerciale pe o piață monetarizată, pentru a putea obține banii necesari plății taxelor și impozitelor. Sursa de venit capătă în felul acesta preeminență asupra sursei de hrană, iar relațiile comerciale se generalizează prin aceea că devin practic imposibil de evitat.

Într-un sens, absolut toți locuitorii ordinii capitaliste sunt echivalentul șerbilor din epoca feudală. Asta nu înseamnă însă că alte tipuri de ordine modernă – ordinea socialistă, bunăoară – ar fi de preferat. Ordinile moderne alternative slăbesc încă și mai mult autonomia individuală – ele limitează inclusiv accesul la sursele de venit în maniere profund arbitrare, imposibil de susținut din punct de vedere moral.

Este foarte important să înțelegem că ordinea capitalistă **nu** este o ordine naturală. Oamenii nu caută în mod spontan surse de venit. Ei caută însă, în mod natural, să aibă acces la o sursă de hrană și la adăpost; altfel spus, în mod spontan, oamenii caută să devină autonomi în sens tare. Aș spune chiar mai mult: oamenii caută în mod spontan să dețină o sursă de hrană și un adăpost într-un astfel de mod încât ei să nu trebuiască să depună vreun efort pentru obținerea propriei hrane și pentru întreținerea adăpostului. În epoca feudală, cei care aveau o sursă de hrană și nu trebuiau să muncească pentru a-și obține hrana din respectiva sursă (întrucât munca era efectuată de alții) erau numiți „nobili”.

Capitalismul este posibil numai dacă acest proces natural este întrerupt cu ajutorul unui instrument prin care nimeni să nu mai poată avea acces la hrană și la adăpost decât prin intermediul unei surse de venit monetar. Condiția de posibilitate pentru menținerea ordinii capitaliste este tocmai acest instrument. Spun toate acestea mai ales pentru susținătorii doctrinei numite „anarho-capitalism”, care consideră că statul este dușmanul natural al ordinii capitaliste, deci că în absența statului capitalismul ar înflori. Lucrurile stau exact pe dos. În absența unui aranjament instituțional care să îi oblige pe indivizi să plătească taxe și impozite – și să facă asta exclusiv în monedă – capitalismul ar fi imposibil. În absența acestui aranjament instituțional – statul modern –, ordinea feudală devine mult mai plauzibilă decât cea capitalistă (tocmai pentru că cea din urmă nu mai are cum să subziste). Din acest punct de vedere, noțiunea de anarho-capitalism este o contradicție în termeni.

Asta nu înseamnă însă că liberul schimb economic este nenatural. La urma urmei, oamenii l-au practicat dintotdeauna. Nu liberul schimb este artificial, ci imposibilitatea de a ieși, dacă dorești, din rețeaua de schimburi comerciale.

Ordinea capitalistă este o ordine a schimbului comercial universal și inevitabil (cum am spus deja, inevitabilitatea rezultă din obligația impusă tuturor de a plăti taxe și impozite în monedă). Aranjamentul instituțional necesar menținerii ordinii capitaliste este conceput să facă un singur lucru: să blocheze tendința naturală a oamenilor de a-și însuși o sursă de hrană și un adăpost, astfel încât indivizii să nu mai aibă acces la hrană și la adăpost decât prin intermediul unui venit monetar. Tocmai blocarea acestei tendințe naturale, care derivă spontan din instinctul de conservare, face posibil capitalismul. În absența acestui blocaj impus din exterior, piața (monetarizată sau nu) s-ar restrânge semnificativ, iar potențialilor întreprinzători le-ar fi mult mai greu să găsească mână de lucru. Capitalismul ar redeveni în mod spontan ceea ce a fost de-a lungul întregii istorii premoderne: o ordine periferică, expresia unui mod de acțiune util în anumite circumstanțe, dar nenesar.

Faptul că, pentru a se menține, ordinea capitalistă are nevoie de un aranjament instituțional exterior ei care să impună blocajul descris mai sus are câteva consecințe remarcabile. Cea mai importantă dintre ele este necesitatea de a impune și de a menține o distincție netă între stat și piață. Statul modern este un instrument de blocaj. Tocmai de aceea este necesar ca el să nu blocheze mai mult decât trebuie pentru buna funcționare a pieței. Cu alte cuvinte, statul trebuie să fie un garant al liberului schimb și al liberei concurențe. Ori de câte ori încearcă să fie mai mult decât atât, el micșorează (și, la limită, anulează) beneficiile fără precedent pe care ordinea capitalistă le face posibile. Dar, procedând astfel, ajunge să își piardă rațiunea de a fi – pentru că în absența respectivelor beneficii tipul modern de stat nu mai are nicio justificare.

De aici nu rezultă însă că statul nu trebuie să intervină pe piață. Dimpotrivă. Atâta vreme cât, în ordinea capitalistă, oamenii nu pot avea acces la hrană și la adăpost decât prin intermediul unui venit monetar, comportamentul acestora va fi în mod natural orientat către obținerea unui venit sigur (sau, în limbaj economic, către obținerea venitului dintr-o

specie sau alta de rentă). Ei vor căuta așadar să descopere mijloace prin care să-și asigure un număr (eventual cât mai mare) de clienți captivi. Libera concurență este la fel de nenaturală ca și capitalismul însuși.

Însă libera concurență este cea care face posibil cercul virtuos descris la început. În absența ei nu am mai putea vorbi cu adevărat de capitalism. Prin urmare, statul modern este ținut să intervină pe piață pentru a preveni formarea de rente și pentru a le desființa pe cele deja formate. Cu alte cuvinte, statul modern este ținut să reglementeze activitățile economice în sensul garantării liberei concurențe (inclusiv, bunăoară, prin obligarea furnizorilor de bunuri și servicii de a oferi potențialilor clienți toate informațiile relevante legate de bunul sau serviciul respectiv).

Pe de altă parte, instituțiile statului modern nu trebuie judecate după criteriile de eficiență ale unei firme private. Teza potrivit căreia nu există servicii furnizate de stat pe care piața să nu le poată furniza mai bine e demonstrabil falsă. Există cel puțin două servicii pe care statul modern le furnizează mai bine decât orice agent privat – blocarea accesului direct la sursa de hrană și la locuință și blocarea formării de rente – și asta pentru simplul motiv că niciun agent privat nu le poate furniza, iar în absența acestor două servicii ordinea capitalistă ar înceta practic să mai existe.

Ideea de a privi statul ca pe o firmă sau ca pe un ansamblu de firme în competiție cu alte firme e funestă ordinii capitaliste, pentru că dizolvă statul în ansamblul relațiilor de piață și astfel îl împiedică să își exercite funcțiile sale care, prin însăși natura lor, sunt exterioare pieței, dar necesare subzistenței acesteia. De vreme ce ordinea capitalistă nu este o ordine naturală, capabilă să subziste prin ea însăși, ci depinde de un aranjament instituțional exterior ei, care o face cu puțință, „privatizarea statului” are drept consecință necesară dispariția ordinii capitaliste. Prin urmare, menținerea unei distincții nete, a unei granițe ferme între statul modern și ordinea capitalistă este o condiție necesară pentru ca ambele să poată supraviețui.

Ajuns aici, aș vrea să elimin o posibilă neînțelegere. Afirmția potrivit căreia ordinea capitalistă nu este o ordine naturală nu este în niciun fel o critică la adresa acestui tip de ordine. Dimpotrivă, descoperirea faptului că prosperitatea și libertățile ei sunt posibile doar prin frustrarea instinctului de conservare, prin refuzul accesului direct la hrană și la adăpost, prin introducerea unui mediator între noi înșine și propria noastră natură mi se pare una dintre cele mai remarcabile descoperiri din istoria umanității. Breșa creată între noi și natura noastră – și astfel între noi și natură în general – deschide un spațiu necunoscut anterior al libertății specific umane (deci non-animale) și este, în consecință, o formă de civilizare.

Nu este însă mai puțin adevărat că frustrarea unui instinct atât de puternic precum cel de conservare contrariază și nemulțumește. Orice individ care locuiește în ordinea capitalistă este, din acest motiv, o ființă fundamental precară, de o radicală fragilitate. Tocmai această precaritate a celui care nu (mai) are pământ ferm sub tălpi este, cred eu, sursa ultimă din care provin toate criticile la adresa ordinii capitaliste. La drept vorbind însă, nu

doar locuitorii ordinii capitaliste suferă de această precaritate. Ea este comună locuitorilor oricărui tip de ordine modernă.

Principala diferență dintre statul modern și orice altă formă de organizare politică anterioară lui constă în faptul că primul este menit să permită indivizilor accesul la hrană și la adăpost doar indirect, prin intermediul unei surse de venit monetar – iar obținerea unui venit monetar devine obligatorie din pricină că statul își obligă cetățenii să plătească impozitele și taxele exclusiv în monedă. Din acest punct de vedere, omul modern este în mod necesar neliniștit, nesigur, întrucât este primul tip de om care nu își mai poate satisface nemijlocit instinctul de conservare.

Statul modern nu este propriu doar ordinii capitaliste; el este, dimpotrivă, garantul oricărui tip de ordine modernă. Diferența dintre statul modern specific ordinii capitaliste și cel specific altor tipuri de ordine modernă este că ultimul introduce blocaje suplimentare de natură religioasă sau ideologică, slăbind astfel și mai mult autonomia individuală. În acest din urmă caz, individul nu poate avea acces la hrană și la adăpost decât prin intermediul unui venit monetar – și nu poate avea acces la un venit monetar decât dacă respectă anumite cerințe suplimentare (bunăoară, dacă face dovada că merge la biserica unui anumit cult cel puțin o dată pe săptămână, sau dacă renunță la proprietatea privată asupra mijloacelor de producție).

Orice stat modern, inclusiv cel propriu ordinii capitaliste, impune două blocaje distincte. Primul este blocarea accesului la autonomia în sens tare. În cazul statului modern specific ordinii capitaliste, a doua interdicție vizează blocarea accesului la rentă. În cazul altor tipuri de state moderne, acest al doilea blocaj este înlocuit cu o altă cerință. Dar asta înseamnă că alte tipuri de state moderne nu garantează și nici nu au cum să garanteze libera concurență. Prin urmare, beneficiile cercului virtuos sunt diminuate (și, la limită, anulate). Cu alte cuvinte, orice tip de ordine modernă produce aceleași neajunsuri ca și ordinea capitalistă (prin aceea că refuză oamenilor autonomia în sens tare), dar este incapabil să producă beneficiile pe care le produce capitalismul. Nu este deloc întâmplător faptul că, în competiția dintre diferitele ordini posibile ale modernității, capitalismul a învins de fiecare dată fără prea mari probleme.

Rezultă de aici că, pentru a garanta subzistența ordinii capitaliste, statul modern trebuie să fie neutru din punct de vedere ideologic sau religios. Iar pentru a-și asigura neutralitatea pe termen lung, el trebuie să își educe cetățenii în spiritul toleranței reciproce și al non-discriminării. Doctrina drepturilor egale și cea a egalității în fața legii se numără printre doctrinele esențiale pentru menținerea ordinii capitaliste. Individualismul clasic republican este la fel de important ca și cel economic.

Locuitorul ordinii capitaliste locuiește de fapt simultan în două lumi – și asta în mod necesar. Altfel spus, locuitorul ordinii capitaliste are în mod necesar o dublă natură: una de tip economic și cealaltă de tip civic. Reducționismul (tentativa de a reduce una din aceste două naturi la cealaltă) are drept consecință necesară distrugerea ambelor naturi. Ceea ce descriu economiștii, de exemplu, este de fapt comportamentul indivizilor umani care nu au acces la autonomie în sens tare și nici la rentă (dar au, eventual, acces la

monedă). Mai mult, economiștii descriu comportamentul acestui tip de individ atunci când el acționează doar pe piață (deci când agentul se raportează exclusiv la mărfuri și la prețul acestora în bani sau în alte mărfuri). E fundamental greșit să concluzionăm de aici că acest tip de comportament uman este universalizabil. La urma urmei, Adam Smith și-a intitulat tratatul „Despre bogăția națiunilor”, nu „Despre natura umană”.

În fine, o ultimă observație. Ordinea capitalistă este o ordine a producției continue și necesare de noutate. Acest lucru derivă din caracterul ei trans-finit. În consecință, noțiunea de „suficient” devine inoperabilă. Și, cum toate sursele de venit sunt precare (în sensul că accesul la rente este interzis), indivizii sunt ținuți să caute în permanență noi surse de venit monetar. În consecință, tot mai multe obiecte și procese vor fi transformate în mărfuri. Pentru ca acest tip de ordine să poată subsista, el are nevoie de o monedă trans-finită.

Legea cererii și a ofertei ne informează că dacă cererea crește și oferta rămâne constantă, prețul crește. Într-o ordine trans-finită, cererea de bani crește cu necesitate în mod continuu. Dacă oferta nu poate decât să rămână constantă (ca în cazul aurului, de exemplu, care e disponibil într-o cantitate limitată), prețul banilor va crește continuu până când va deveni insuportabil de ridicat și sistemul monetar va colapsa. Acest lucru duce însă inevitabil la colapsul ordinii capitaliste. Nu se poate întâmpla ca oferta să se adapteze cererii, pentru că absolut toți indivizii dintr-o ordine capitalistă au nevoie de bani – totuși, dacă acest lucru s-ar întâmpla, asta ar pune o barieră naturală producției de noutate, ceea ce ar conduce, în final, tot la colapsul ordinii capitaliste. În consecință, ordinea capitalistă nu poate supraviețui decât dacă statul produce și administrează o monedă-fiat. Și cu asta am epuizat, cred, toate condițiile de posibilitate ale acestui tip de ordine. Restul e doar comentariu.

Sorin Cucera